

Cees den Heyer

Gerechtigheid als sleutel tot het koninkrijk

Jezus stierf in het begin van de jaren dertig van de eerste eeuw. Matteüs schreef zijn evangelie ruim veertig jaar later. In de tussenliggende periode is veel gebeurd. De kring van volgelingen van Jezus is aanzienlijk uitgebreid, binnen het joodse land en daarbuiten. Paulus maakte lange reizen door het Romeinse rijk en slaagde erin ook niet-joden te interesseren voor het christelijk geloof. Aan het einde van de jaren zestig liepen de spanningen in Israël steeds verder op, en kwam het tot een door de zeloten geleide joodse opstand tegen de Romeinse bezettingstroepen. De ongelijke strijd eindigde in een bloedbad. In het jaar 70 werd Jeruzalem omsingeld en ingenomen. De tempel veranderde in een ruïne. Mede als gevolg van de catastrofe groeiden de tegenstellingen tussen de joods-christelijke gemeente en de joden die het christelijk geloof verwierpen of zelfs verafschuwden.

In die gecompliceerde omstandigheden schreef Matteüs – vermoedelijk omstreeks het jaar 80 – zijn evangelie. Over de identiteit van de evangelist is weinig met zekerheid te zeggen. Misschien tilt hij zelf een tipje van de sluier op in een uitspraak van Jezus die alleen in zijn evangelie te vinden is: 'Zo lijkt iedere schriftgeleerde die leerling in het koninkrijk van de hemel is geworden, op een huismeester die uit zijn voorraadkamer nieuwe en oude dingen tevoorschijn haalt' (Matteüs 13,52).

Dat de evangelist van joodsen huize is, mag als zeker gelden. Als een echte schriftgeleerde is hij vertrouwd met Schrift en traditie. Het zal hem pijn gedaan hebben dat joodse volgelingen van Jezus uit de synagoge geweerd worden. In de geciteerde passage brengt hij zijn overtuiging onder woorden dat de keuze voor Jezus niet tot een breuk met de joodse traditie behoef te leiden.

Het evangelie volgens Matteüs

Matteüs was niet de eerste die een evangelie schreef. Marcus was hem daarin voorgaan. Op basis van dit geschrift heeft Matteüs zijn eigen evangelie samengesteld. Hij bewerkte en verbeterde niet alleen de tekst van zijn voorganger, maar voegde er bovendien tal van nieuwe verhalen en vooral veel uitspraken van Jezus aan toe. Daarbij heeft Matteüs er bewust naar gestreefd te beklemtonen dat Jezus geleefd en gewerkt heeft binnen de joodse context van Schrift en traditie. Ter illustratie noem ik een typerend voorbeeld. Marcus begint zijn evangelie met het verhaal dat de volwassen Jezus uit Nazaret vertrekt om zich door Johannes in de Jordaan te laten dopen. Ook Matteüs vertelt over de doop van Jezus, maar dat is niet het begin van zijn evangelie. De joodse schriftgeleerde gaat verder terug in de tijd, verhaalt over de geboorte van Jezus in Betlehem, citeert de profeten en benadrukt dat in het leven van Jezus hun verwachtingen vervuld worden.

Vermoedelijk voltooide Marcus zijn evangelie kort na het dramatische einde van de joodse opstand tegen de Romeinse bezettingstroepen. Is de verwoesting van de tempel het bewijs dat het koninkrijk van God nabij is? Voor Marcus is Jezus in de

allereerste plaats de profeet die de spoedige komst van dat apocalyptische gebeuren aankondigt (Marcus 1,15). Het zal niet lang meer duren. Sommigen zullen het nog meemaken (Marcus 9,1). Het staat voor de deur (Marcus

13,29-30). De evangelist raadt zijn lezers aan op de voortekenen te letten en vooral waakzaam te zijn (Marcus 13,37). Veel meer dan dat kunnen zij niet doen.

Voor Matteüs is de verwoesting van de tempel inmiddels geschiedenis geworden. In de tien jaren die zijn voorbijgegaan, heeft het koninkrijk van God

*Als een echte schriftgeleerde
is Matteüs vertrouwd
met Schrift en traditie*

Scheiding van de schapen en de bokken (Matteüs 25,31-34), mozaïek, Ravenna, Sant'Apollinare nuovo, zesde eeuw

zich niet gemanifesteerd. Of de evangelist dat als een teleurstelling heeft ervaren, is moeilijk te zeggen. Hij neemt geen afscheid van de verwachting dat het koninkrijk in de nabije toekomst zal verschijnen (Matteüs 4,17). Dat weerhoudt hem er niet van een nieuw aspect van het koninkrijk te accentueren. Anders dan in het oudste evangelie (Marcus 1,14-15) zijn de eerste woorden van Jezus bij Matteüs niet gewijd aan de spoedige komst van het koninkrijk, maar spreekt hij over het vervullen, het doen van 'gerechtigheid' (Matteüs 3,15). Uit het evangelie valt af te leiden dat Matteüs grote waarde hechtte aan het begrip *gerechtigheid*. Hij bezigt het woord niet minder dan zevenmaal (Matteüs 3,15; 5,6.10.20; 6,1.33 en 21,32), zonder uitzondering teksten die alleen in zijn evangelie voorkomen.

Voordat ik nader inga op de betekenis van 'gerechtigheid', acht ik het gewenst nog een ander facet van de werkwijze van Matteüs te belichten. Zoals we zagen, beperkte Marcus zich tot de oproep aan zijn lezers waakzaam te zijn. Daar bleef het bij. Het lijdt geen twijfel dat Matteüs dat als een manco heeft er-

varen. Dat valt op te maken uit de ingrijpende wijze waarop hij Jezus' toespraak over het einde – de apocalyptische rede in Marcus 13 – heeft geredigeerd en aanzienlijk uitgebreid (Matteüs 24-25). Terwijl Marcus 13 eindigt met de aansporing waakzaam te zijn, laat Matteüs het daar niet bij, maar vervolgt hij eerst met een reeks gelijkenissen die bedoeld zijn als illustraties van de noodzakelijke waakzaamheid. Vervolgens sluit hij het geheel af met een perikoop die men tevergeefs zoekt in de andere drie evangeliën. In deze verzen wordt de verschijning van de mensenzoon beschreven: een raadselachtige, apocalyptische gestalte die ontleend is aan een hoofdstuk uit het boek Daniël (7,13). Bij nader inzien blijkt het Matteüs niet zozeer om die vreemde gestalte zelf te gaan, of om het tijdstip van zijn komst, maar vestigt hij de aandacht van de lezers op het feit dat zij beoordeeld zullen worden naar wat ze hebben *gedaan*. De volgende opsomming functioneert als een rode draad in deze perikoop: 'Want ik had honger, en jullie gaven mij te eten; ik had dorst, en jullie gaven mij te drinken; ik was een vreemdeling, en jullie namen mij op; ik was naakt, en jullie kleed-

den mij; ik was ziek, en jullie bezochten mij; ik zat gevangen, en jullie kwamen naar mij toe' (Matteüs 25,31-46).

Joods evangelie en christelijke gemeente

Matteüs, de schriftgeleerde die leerling in het koninkrijk van de hemel is geworden, koos zijn woorden met zorg. Hij schreef bewust een *joods* evangelie. Daarom gebruikte hij bij voorkeur de term 'koninkrijk van de hemel'. Hij kende uit eigen ervaring de schroom en terughoudendheid om de naam van God uit te spreken. 'Koninkrijk van de hemel' betekent hetzelfde als 'koninkrijk van God': op aarde zal Gods macht manifest worden. Zijn joodse achtergrond heeft Matteüs ook geïnspireerd tot de karakteristieke invulling van de oproep tot waakzaamheid van Marcus. Zijn joodse lezers zullen in de bovenstaande opsomming bekende klanken uit Tora en Profeten hebben gehoord. In feite zijn het variaties op het aloude thema dat het geloof in de God van Israël direct verbindt met het concrete leven van elke dag. Dat is volgens Matteüs de kern van het onderwijs van Jezus. In die zin liet hij geen revolutionaire nieuwe geluiden horen. Opmerkelijk was echter wel de radicaliteit van zijn interpretatie van de geboden. Vooral in de eerste redevoering van Jezus in het evangelie volgens Matteüs – de bergrede (Matteüs 5-7) – krijgt die radicaliteit speciale aandacht: 'Denk niet dat ik gekomen ben om Wet of Profeten af te schaffen. Ik ben niet gekomen om ze af te schaffen, maar om ze tot vervulling te brengen' (Matteüs 5,17). Aan het einde van het evangelie, in het zogenoemde zedingsbevel, wordt duidelijk dat die visie op de geboden ook geldt voor niet-joodse volgelingen van Jezus: 'Ga dus op weg en maak alle volken tot mijn leerlingen door hen te dopen (...) en hun te leren dat ze zich moeten houden aan alles wat ik jullie opgedragen heb' (Matteüs 28,16-20).

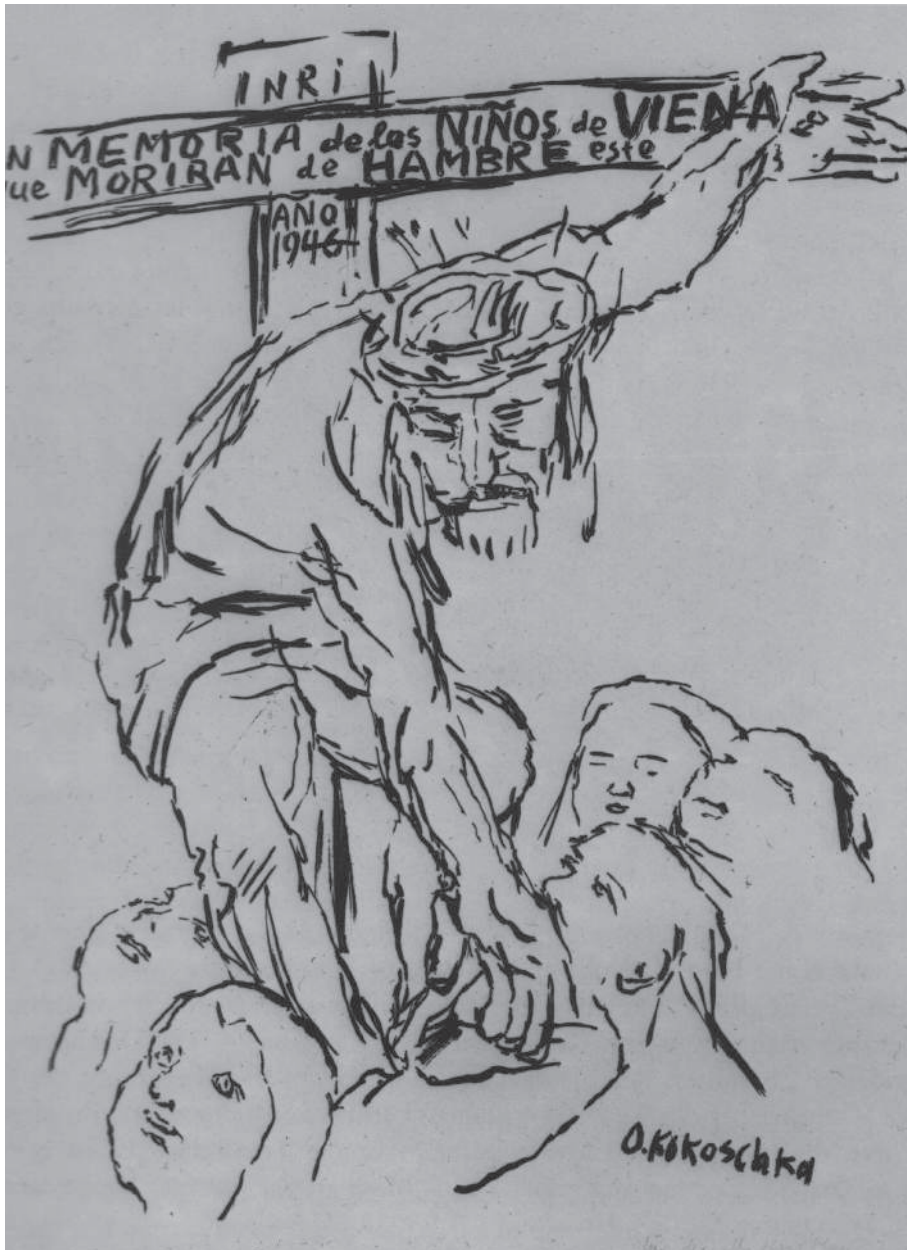
Voor een goed begrip van de discussie is het van belang een ogenblik stil te staan bij de situatie van de christelijke gemeente in de laatste decennia van de eerste eeuw. Jezus had zich vrijwel uitsluitend bewogen binnen de grenzen van het joodse land. Ook na Pasen verschilde de christelijke gemeente aanvankelijk niet of nauwelijks van andere groepen binnen het jodendom van die dagen. Pas toen niet-joden zich begonnen te interesseren voor de verkondiging van de volgelingen van Jezus, werd in het bijzonder de besnijdenis een onderwerp van emotionele discussie – zoals tijdens de bijeenkomst van apostelen in Jeruzalem (Handelingen 15). Aan het einde van de jaren veertig begon Paulus aan zijn zendingsreizen door Klein-Azië en Griekenland. Anderen, zoals de apostel Tomas, volgden zijn voorbeeld. Dankzij de brieven van Paulus – in het bijzonder de brief aan de Galaten – weten we dat de discussie over de besnijdenis zelfs kan leiden tot meningsverschillen over de betekenis van de gehele Tora.

Geestverwant en controverse

Matteüs noemt zichzelf schriftgeleerde, en Paulus, weliswaar geboren in de diaspora, spreekt met trots over de opleiding die hij in Jeruzalem heeft ontvangen van een invloedrijke schriftgeleerde uit die tijd: 'Ik heb als leerling aan de voeten van Gamaliël gezeten en ben strikt volgens de voorschriften van de wet van onze voorouders opgevoed' (Handelingen 22,1-3). In feite waren

Matteüs en Paulus geestverwanten. Ze behoorden tot dezelfde richting – de farizeeën – binnen het jodendom van die dagen. Dat neemt niet weg dat hun opvattingen over in het bijzonder de betekenis van de Tora voor niet-joden op den duur zo ver uiteen liepen dat het niet overdreven is van een controverse tussen beide mannen te spreken. De oorzaak van hun verschillen van inzicht moet gezocht wor-

Matteüs
koos zijn woorden
met zorg

Oskar Kokoschka, *Christus helpt de hongerige kinderen*, litho, 1946

den in de wegen die ze bewandelden en de mensen die ze ontmoetten. Matteüs bleef binnen de grenzen van het joodse land, en dus ook van de joodse traditie. Zijn lezers waren vanaf hun jeugd gewend de geboden van de Tora na te leven. Op Paulus' reizen door de Grieks-Romeinse wereld ontmoette de diaspora-jood voornamelijk mensen die in een andere cultuur leefden en andere goden en godinnen vereerden. Zij zagen zich plotseling geconfronteerd met wetten en voorschriften – zoals besnijdenis, spijswetten, viering van de sabbat – die vergaande consequenties hadden voor hun leven en denken,

voor hun sociale contacten en hun positie in de samenleving. In die situatie ontwikkelden Matteüs en Paulus uiteenlopende standpunten over de correcte interpretatie van 'gerechtigheid'.

Gerechtigheid

Zoals gezegd, gebruikt Matteüs het woord 'gerechtigheid' zevenmaal in zijn evangelie (Matteüs 3,15; 5,6.10.20; 6,1.33 en 21,32). Voor de evangelist spreekt het vanzelf dat hij op deze wijze de continuïteit met Schrift en traditie accentueert. 'Gerechtigheid' is een werkwoord: het is gericht op het leven van alledag; centraal staat het *doen* van gerechtigheid. Het volgende citaat uit de bergrede laat daarover geen twijfel bestaan: 'Let op dat jullie de gerechtigheid niet beoefenen voor de ogen van de mensen, alleen om door hen gezien te worden. Dan belooft jullie Vader in de hemel je niet. Dus wanneer je aalmoezen geeft, bazuin dat dan niet rond, zoals de huichelaars doen in de synagoge en op straat, om door de mensen geprezen te worden' (Matteüs 6,1-2). Kortom,

gerechtigheid is zich zorgen maken om de naaste, aalmoezen geven aan de behoeftigen, in vrede leven met elkaar. Dat is precies de strekking en de kern van Tora en Profeten.

Als schriftgeleerde kent natuurlijk ook Paulus het woord 'gerechtigheid', maar de positie waarin hij verkeert, maakt het noodzakelijk er op een andere manier over te spreken: 'Gods gerechtigheid, waarvan Wet en Profeten al getuigen, wordt nu ook buiten de wet zichtbaar. God schenkt vrijspraak aan allen die in Jezus Christus geloven' (Romeinen

3,21-22). De apostel is een creatief denker. Hij verzwijgt niet het belang van Wet en Profeten, maar beseft tegelijkertijd dat hij schrijft aan een niet-joods publiek dat op dit specifieke terrein geen kennis van zaken bezit. Er moet een andere weg gevonden worden. Daarom verbindt Paulus gerechtigheid niet met het doen van de Tora, maar met God, die mensen die geloven – ook niet-joden! – in feite buiten de wet om en uit genade vrijspreekt. Buiten de grenzen van de joodse traditie is Paulus' interpretatie een succesvol alternatief gebleken. Of Matteüs er positief over heeft kunnen denken, is twijfelachtig. In de bergrede staat een tekst die te denken zou kunnen geven: 'Wie dus ook maar een van de kleinste van deze geboden afschaft en aan anderen leert datzelfde te doen, zal als de kleinste worden beschouwd in het koninkrijk van de hemel' (Matteüs 5,19). Zou Matteüs hiermee Paulus op het oog hebben gehad?

Tot slot

Matteüs en Paulus, twee kopstukken uit de eerste decennia van het christendom. Beiden waren zij geïnspireerd door leven en dood van Jezus. Ze leefden niet in dezelfde situatie en kwamen daardoor tot andere interpretaties van het begrip 'gerechtigheid'. Hun geschriften verdienen het nog altijd met interesse gelezen te worden. Ook al hebben eeuwen kerkgeschiedenis geleerd dat ze inhoudelijk veel van elkaar verschillen en dat het niet mogelijk is hun beiden in één dogmatisch systeem een gelijkwaardige plaats te geven.

Naschrift 1

De eeuwenoude discussie over de betekenis van 'gerechtigheid' kan ook vertalingen beïnvloeden. Zo is het eerste woord van Jezus in het evangelie volgens Matteüs in de recent verschenen nieuwe vertaling (NBV) als volgt weergegeven: 'Jezus antwoordde: Laat het nu maar gebeuren, want het is goed dat we op deze manier *Gods gerechtigheid* vervullen' (Matteüs 3,15). De woorden die van belang zijn heb ik recursieerd. In de vertaling van het NBG uit 1951 staat: 'Jezus echter antwoordde en zeide tot

hem: (...) want aldus betaamt het ons *alle gerechtigheid* te vervullen.' Ten slotte als derde getuige, de Willbrordvertaling van 1995: 'Jezus gaf hem ten antwoord: Laat nu maar, want zo behoren wij *de gerechtigheid volledig* te vervullen.' Een vergelijking roept vanzelfsprekend de volgende vraag op: waarom spreken de laatste twee genoemde vertalingen niet over 'Gods gerechtigheid', terwijl de nieuwe vertaling dat wel doet? Wie te rade gaat in de Griekse grondtekst van het Nieuwe Testament, zal tot de ontdekking komen dat ook daar niet gesproken wordt over 'Gods gerechtigheid', maar over 'alle gerechtigheid'. Deze constatering roept een nieuwe vraag op: waarom heeft de nieuwe vertaling ervoor gekozen het woord 'God' toe te voegen, terwijl het in de grondtekst ontbreekt? Moet deze toevoeging wellicht verklaard worden vanuit een dogmatisch vooroordeel?

Naschrift 2

Het is moeilijk te zeggen of Matteüs het getal zeven bewust gekozen heeft. Het behoort in ieder geval tot de getallen die in de Bijbel een symbolische waarde kunnen hebben. Dat die symboliek Matteüs niet vreemd is, blijkt uit de volgende passage uit zijn evangelie: 'Daarop kwam Petrus bij hem (= Jezus) staan en vroeg: Heer, als mijn broeder of zuster tegen mij zondigt, hoe vaak moet ik dan vergeving schenken? Tot zevenmaal toe? Jezus antwoordde: Niet tot zevenmaal toe, zeg ik je, maar tot zeventig maal zeven' (Matteüs 18,21-22). Zeven symboliseert de volheid, totaliteit en universaliteit. Veelvouden van zeven hebben dezelfde betekenis, maar die ontvangen meer accent. Opnieuw bevat het evangelie daarvan een voorbeeld, en wel aan het slot van de lijst van voorouders van Jezus: 'Van Abraham tot David telt de lijst dus veertien generaties, van David tot de Babylonische ballingschap veertien generaties, en van de Babylonische ballingschap tot Christus veertien generaties' (Matteüs 1,17). Ten slotte is het opvallend dat vijf van de zeven teksten deel uitmaken van de bergrede – de eerste van de vijf redevoeringen van Jezus in het evangelie volgens Matteüs. Een verwijzing naar de vijf boeken van Mozes? ■